

До разової спеціалізованої вченої ради
Національного університету
«Одеська юридична академія»
м. Одеса, вул. Фонтанська дорога, 23

РЕЦЕНЗІЯ

доктора юридичних наук, доктора теології, професора, члена-кореспондента Національної академії правових наук України, заслуженого діяча науки і техніки України завідувача лабораторії «Інновації у сфері кримінальної юстиції», професора кафедри кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія», Стрельцова Євгена Львовича на дисертацію Поліщук Яни Романівни на тему «Кримінальна відповідальність за психологічне насильство», подану на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право»

Ступінь актуальності обраної теми.

Дисертаційне дослідження Поліщук Я. Р. присвячене актуальним проблемам кримінальної відповідальності за психологічне насильство, що належать до числа найменш розроблених і водночас найбільш важливих напрямів сучасної науки кримінального права. В умовах трансформації суспільних відносин, розвитку цифрових технологій, зміни характеру та видів злочинності та переосмислення підходів до забезпечення прав людини питання кримінально-правового реагування на психологічне насильство набувають особливого теоретичного і практичного значення.

Сучасний розвиток суспільства характеризується тим, що дедалі більша кількість посягань на особу здійснюється без застосування фізичного насильства, однак із використанням різноманітних способів психологічного впливу, спрямованих на придушення волі людини, обмеження її свободи вибору, формування стану страху, залежності чи емоційної безпорадності. Такі прояви дедалі частіше стають складовою домашнього насильства, переслідування

(сталкінгу), булінгу, кібербулінгу, примусу, погроз, незаконного позбавлення волі, торгівлі людьми та інших кримінально караних діянь. При цьому саме психологічний компонент нерідко визначає характер та ступінь суспільної небезпечності поведінки винного та тяжкість наслідків для потерпілої особи.

Особливої актуальності зазначена проблематика набуває в умовах сучасних викликів, зумовлених повномасштабною збройною агресією проти України. Воєнний стан істотно вплинув на характер насильницької злочинності, збільшив кількість випадків домашнього насильства, психологічного тиску, примусу, інформаційного переслідування та інших форм психоемоційного впливу на особу. Водночас активне поширення цифрових технологій, соціальних мереж та електронних комунікацій сприяло виникненню нових способів вчинення психологічного насильства, які не завжди охоплюються чинними кримінально-правовими нормами або викликають суттєві труднощі під час їх кваліфікації.

Не менш важливим чинником актуальності дослідження є необхідність забезпечення ефективної кримінально-правової охорони психічної недоторканності особи як самостійної соціальної цінності. Якщо фізичне насильство традиційно перебуває у центрі уваги законодавця та наукової спільноти, то психологічне насильство тривалий час залишалося переважно предметом досліджень психології, кримінології чи соціології. Водночас сучасне кримінальне право дедалі частіше стикається з необхідністю оцінки діянь, у яких саме психологічний вплив виступає основним способом вчинення кримінального правопорушення або істотно впливає на механізм формування суспільно небезпечних наслідків.

Варто відзначити, що чинне кримінальне законодавство України містить значну кількість норм, у конструкції яких використовуються поняття «психічне насильство», «психологічне насильство», «психологічний вплив», «погроза», «примус», «жорстоке поводження» та інші суміжні категорії. Разом із тим законодавство не містить їх системного нормативного визначення, що зумовлює неоднаковість судової практики, ускладнює кваліфікацію кримінальних

правопорушень та породжує значну кількість наукових дискусій щодо змісту відповідних понять. Саме тому комплексне дослідження психологічного насильства як самостійної кримінально-правової категорії є своєчасним і об'єктивно необхідним.

Актуальність цієї дисертації визначається також міжнародно-правовими зобов'язаннями України у сфері захисту прав людини. Імплементация положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульської конвенції), практика Європейського суду з прав людини, а також загальна тенденція гармонізації українського законодавства із правом Європейського Союзу обумовлюють необхідність переосмислення традиційних підходів до кримінально-правової охорони особи від психологічного насильства. Це, у свою чергу, потребує відповідного наукового обґрунтування, яке може бути забезпечене лише шляхом комплексного міжгалузевого дослідження.

Заслуговує на позитивну оцінку й те, що авторка не обмежується аналізом окремих складів кримінальних правопорушень, а розглядає проблему значно ширше – крізь призму розвитку кримінально-правової доктрини, сучасних міжнародних стандартів, судової практики, зарубіжного досвіду та перспектив удосконалення кримінального законодавства України. Такий підхід свідчить про правильне розуміння комплексного характеру досліджуваної проблематики та прагнення виробити системні рекомендації щодо її вирішення.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Аналіз представлених Я. Р. Поліщук матеріалів дисертації на тему «Кримінальна відповідальність за психологічне насильство», поданої на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право», а також ознайомлення з її науковими публікаціями дають підстави стверджувати, що авторкою здійснено ґрунтовне кримінально-правове дослідження актуальної в теоретичному та практичному вимірах проблематики, а також сформульовано належним чином обґрунтовані висновки й пропозиції, що виносяться на захист.

У цілому оцінюючи дисертаційну роботу Я. Р. Поліщук, слід дійти висновку, що вона виконана на належному науковому та методологічному рівні. У дослідженні чітко сформульовано, комплексно проаналізовано та науково обґрунтовано ключові проблеми кримінальної відповідальності за психологічне насильство. Авторкою запропоновано концептуальні підходи до визначення психологічного насильства як самостійної кримінально-правової категорії, розкрито особливості його кримінально-правової оцінки, а також сформульовано пропозиції щодо вдосконалення положень чинного кримінального законодавства України з урахуванням сучасних викликів і міжнародних стандартів.

Щодо об'єкта та предмета дисертаційної роботи, слід зазначити, що вони відповідають темі дослідження, а обрані методологічні підходи є адекватними, що дало змогу дисертантці повно й належним чином вирішити поставлені завдання. Структура та послідовність викладу матеріалу відповідають темі дослідження і дозволяють повноцінно та з достатньою науковою глибиною розкрити її зміст. Методи дослідження обрано обґрунтовано та застосовано коректно, що свідчить про належний рівень володіння авторкою нормативним матеріалом і ґрунтовні знання у досліджуваній галузі.

У роботі чітко прослідковується зв'язок із науковими програмами, планами та темами.

Дисертаційна робота виконана відповідно до планів Південного регіонального центру Національної академії правових наук України: 234/2-Б «Роль правничої науки у вдосконаленні національної правової системи в рамках глобального партнерства та євроінтеграційного розвитку України» на 2025-2030 роки та №148/3-Б «Регіональна юридична наука: сучасні завдання» на 2019-2024 роки; науково-дослідної роботи кафедри кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія» «Тенденції та напрямки сучасного розвитку кримінального права» на 2021-2025 роки як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія»

«Правове та соціальне життя людини у людиноцентристському вимірі у цифрову еру» на 2021-2025 роки (державний реєстраційний номер 0122U000266).

Науковий рівень дисертаційної роботи та наукових публікацій Я. Р. Поліщук відповідає вимогам, що висуваються до робіт на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

Основні положення дисертації опубліковані у 7 наукових працях, зокрема у 3 наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях України, а також у 4 тезах, опублікованих за результатами участі в науково-практичних конференціях.

Новизна представлених результатів проведеного здобувачкою досліджень, повнота викладу в наукових працях.

Дисертація за характером і змістом розглянутих питань є одним із перших наукових досліджень теоретичних та практичних проблем кримінальної відповідальності за психологічне насильство.

Дисертаційне дослідження містить низку наукових результатів, одержаних уперше, що свідчить про належний рівень його наукової новизни. Представлені авторкою результати підтверджують самостійність проведеного дослідження, комплексний підхід до вирішення поставлених наукових завдань та обґрунтовують нові концептуальні підходи до розуміння кримінальної відповідальності за психологічне насильство.

Наукова новизна роботи насамперед полягає у тому, що вперше в українській науці кримінального права психологічне насильство обґрунтовано як самостійну кримінально-правову категорію, визначено його змістовні ознаки та сформульовано авторське визначення цього поняття, що дозволяє чіткіше відмежувати його від суміжних правових категорій. Важливе наукове значення має також запропоноване авторкою відмежування психологічного насильства від інших форм психологічного впливу та морально неприйнятної поведінки, яка не досягає рівня суспільної небезпечності, необхідного для криміналізації.

До нових наукових результатів дисертаційного дослідження слід віднести розроблену авторкою кримінально-правову класифікацію форм

психологічного насильства залежно від способу його прояву, механізму впливу, сфери реалізації, способу вчинення та характеру наслідків для потерпілої особи. Запропонований підхід суттєво розширює наукові уявлення про форми психологічного насильства та створює теоретичне підґрунтя для їх подальшої кримінально-правової оцінки.

Значний науковий інтерес становлять положення дисертації, присвячені кримінально-правовому реагуванню на сучасні цифрові форми психологічного насильства. Авторкою вперше запропоновано концептуальні засади кримінально-правової оцінки кібербулінгу, онлайн-переслідування, цифрового контролю та інших форм систематичного психологічного впливу із використанням інформаційно-комунікаційних технологій, що відповідає сучасним тенденціям розвитку кримінального права та практичним потребам правозастосування.

Науково обґрунтованими видаються також висновки щодо необхідності формування єдиного нормативного підходу до визначення психологічного насильства в кримінальному законодавстві України, а також запропоновані напрями вдосконалення кримінально-правового регулювання відповідальності за його прояви з урахуванням принципу правової визначеності та міжнародних стандартів захисту прав людини.

Також заслуговують позитивної оцінки результати, якими вдосконалено існуючі наукові підходи до співвідношення понять «насильство», «психічне насильство», «психологічне насильство», «погроза» та «психологічний вплив», підходи до кримінально-правової оцінки психологічного насильства під час кваліфікації окремих кримінальних правопорушень, положення щодо встановлення причинно-наслідкового зв'язку між психологічним впливом та його негативними наслідками для потерпілої особи. Подальший розвиток отримали наукові положення щодо еволюції поняття насильства, класифікації його форм, визначення місця психологічного насильства у системі насильницьких кримінальних правопорушень та гармонізації кримінального законодавства України з міжнародними стандартами.

Окремо слід відзначити практичну спрямованість одержаних результатів, які органічно пов'язані із запропонованими авторкою змінами до кримінального законодавства та практики його застосування. Такий взаємозв'язок теоретичних положень із законодавчими пропозиціями істотно підвищує як теоретичну, так і практичну цінність дисертаційного дослідження.

Теоретичне і практичне значення результатів дослідження.

Сформульовані та аргументовані у дисертації теоретичні положення, висновки, пропозиції та рекомендації можуть бути використані:

- у правотворчій діяльності: для вдосконалення положень Кримінального кодексу України та інших нормативно-правових актів, які регламентують питання запобігання і протидії психологічному насильству, домашньому насильству, булінгу, переслідуванню та іншим формам психоемоційного впливу на особу. Запропоновані авторкою рекомендації можуть бути враховані при розробленні законопроектів, спрямованих на усунення прогалин і колізій кримінального законодавства, удосконалення конструкцій складів кримінальних правопорушень та конкретизацію меж кримінальної відповідальності за психологічне насильство;

- у правозастосовній сфері, а саме: у практичній діяльності органів досудового розслідування, прокуратури та суду під час кваліфікації кримінальних правопорушень, пов'язаних із психологічним насильством, а також у процесі доказування, оцінки висновків судово-психологічних експертиз і встановлення причинно-наслідкового зв'язку між психологічним впливом та заподіяними потерпілій особі наслідками. Окремі результати дослідження можуть бути використані при підготовці методичних рекомендацій, практичних посібників, а також узагальнень судової практики з відповідної категорії кримінальних правопорушень;

- у науково-дослідній діяльності: для подальшого розвитку досліджень, присвячених проблемам кримінальної відповідальності за психологічне насильство, насильницькі кримінальні правопорушення та кримінально-правову охорону психічного здоров'я особи;

– в освітньому процесі: під час викладання дисциплін кримінально-правового циклу, зокрема навчальних курсів «Кримінальне право України», «Кваліфікація кримінальних правопорушень», «Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи», а також при підготовці підручників, навчально-методичних матеріалів, практикумів і науково-практичних коментарів до кримінального законодавства.

Це підтверджується 3 актами про впровадження, що також підвищує науковий рівень роботи та ступінь її апробації, зокрема:

– актом про впровадження наукових розробок в практичну діяльність Головного управління Національної поліції в Одеській області від 05.05.2026;

– актом про впровадження наукових розробок в практичну діяльність Київського районного суду м. Одеси від 08.05.2026;

– актом про впровадження наукових розробок в навчальну та науково-дослідну діяльність Національного університету «Одеська юридична академія» від 11.05.2026.

Дисертація характеризується належною повнотою викладення наукових положень, висновків і рекомендацій. Анотація та висновки коректно відображають основні результати проведеного дослідження. Оформлення дисертації відповідає вимогам, установленим до дисертацій на здобуття ступеня доктора філософії. Роботу виконано грамотною українською літературною мовою з використанням сучасної юридичної термінології, а її науковий стиль відповідає вимогам академічного письма. Про високий рівень наукової кваліфікації дисертантки свідчить її вільне володіння проблематикою кримінального права не лише України, а й окремих зарубіжних держав, ґрунтовне знання історії розвитку кримінального законодавства з досліджуваної проблематики та високий рівень обізнаності у відповідній сфері наукових досліджень. Висновки й пропозиції дисертантки ґрунтуються на належній теоретичній і нормативній основі, що дає підстави визнати дисертаційне дослідження самостійним, цілісним і завершеним.

Водночас позитивна оцінка дисертації Я. Р. Поліщук у цілому та її окремих положень не виключає можливості висловити окремі зауваження і застереження щодо окремих положень роботи, які потребують додаткового обґрунтування або є дискусійними, що створює підстави для наукової дискусії.

1. У дисертації авторкою проаналізовано особливості кримінально-правової оцінки психологічного насильства у складах кримінальних правопорушень, передбачених Особливою частиною Кримінального кодексу України, зокрема у контексті застосування ст. 126-1 КК України. Водночас у доктрині кримінального права поширеним є підхід, відповідно до якого поняття «психологічне насильство» розглядається як спеціальна категорія, притаманна насамперед законодавству у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, тоді як у кримінально-правовій доктрині традиційно використовується поняття «психічне насильство». У зв'язку з цим потребує додаткового обґрунтування позиція авторки щодо доцільності використання саме категорії «психологічне насильство» як загальної кримінально-правової категорії для характеристики відповідних кримінальних правопорушень, а не лише у сфері правового регулювання домашнього насильства.

2. У підрозділі 2.1. дисертації авторкою розкрито механізм психологічного впливу та його значення для кримінально-правової оцінки відповідних діянь. Водночас психологічне насильство значною мірою пов'язане із індивідуальним сприйняттям потерпілою особою відповідної поведінки, яке може відрізнятися залежно від її психологічних особливостей. У зв'язку з цим виникає питання: чи повинна, на думку авторки, кримінально-правова оцінка психологічного насильства ґрунтуватися переважно на об'єктивних критеріях поведінки винної особи, чи при цьому необхідно враховувати також індивідуальні психологічні особливості потерпілої особи?

3. У підрозділі 3.2. дисертації авторкою значну увагу приділено обґрунтуванню доцільності криміналізації переслідування (сталкінгу) як самостійного кримінального правопорушення. Наведено аргументи щодо суспільної небезпечності такої поведінки, її негативного впливу на психічний

стан потерпілої особи, а також проаналізовано відповідний досвід зарубіжних держав. Водночас на практиці можуть виникати труднощі при відмежуванні кримінально караного сталкінгу від нав'язливого, але формально правомірного спілкування, неодноразових спроб налагодити контакт чи інших форм поведінки, які хоча й створюють психологічний дискомфорт, однак не завжди досягають ступеня суспільної небезпечності, необхідного для кримінально-правової заборони. У зв'язку з цим потребує додаткового уточнення питання визначення тих ознак, які дозволять забезпечити чітке відмежування кримінально-протиправного переслідування від інших форм небажаної поведінки. Які саме критерії, на думку авторки, повинні бути покладені в основу кримінально-правового відмежування сталкінгу від інших форм нав'язливої або небажаної поведінки, що не утворюють складу кримінального правопорушення?

Водночас слід наголосити, що висловлені зауваження та міркування стосуються переважно дискусійних аспектів досліджуваної проблематики й мають характер наукової дискусії. Вони не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації Поліщук Я. Р., яка є самостійним, завершеним і комплексним науковим дослідженням актуальної теми, має вагоме науково-теоретичне та практичне значення, містить наукові положення, що характеризуються науковою новизною, спрямовані на вирішення конкретних наукових завдань і сприяють удосконаленню кримінально-правової охорони особи у сфері кримінальної відповідальності за психологічне насильство.

Висновок щодо відповідності дисертації встановленим вимогам.

З огляду на викладене вважаю, що дисертація Поліщук Яни Романівни на тему «Кримінальна відповідальність за психологічне насильство», подана на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право», є самостійним, завершеним і комплексним науковим дослідженням, виконаним на належному науково-методологічному рівні, та відповідає вимогам, що ставляться до робіт подібного роду.

Тема дисертації є актуальною, сформульовані авторкою висновки й рекомендації належним чином обґрунтовані, характеризуються науковою

новизною та мають важливе теоретичне і практичне значення для розвитку науки кримінального права, удосконалення кримінального законодавства та правозастосовної практики.

Вимоги академічної доброчесності.

Аналіз тексту дисертації свідчить про відсутність порушення авторкою вимог академічної доброчесності. У роботі наявні посилання на джерела інформації у разі використання ідей, розробок, тверджень, відомостей; дотримані вимоги норм законодавства про авторське право; надана достовірна інформація про результати наукової діяльності, використані методики досліджень і джерела інформації.

Зокрема, у дисертації та наукових публікаціях здобувача не виявлений академічний плагіат, самоплагіат, фальсифікація та фабрикація.

Викладені у дисертації рекомендації та конкретні пропозиції щодо вдосконалення норм, які регламентують кримінальну відповідальність за психологічне насильство, є теоретично обґрунтованими й належно аргументованими, хоча окремі з них мають дискусійний характер. Сформульовані висновки мають важливе теоретичне і практичне значення для науки кримінального права та практики застосування кримінально-правових норм.

Основні положення дисертаційної роботи з належним ступенем повноти відображено у наукових публікаціях авторки. Їхня кількість і зміст відповідають вимогам щодо публікацій за темою дисертації.

Таким чином, дисертація, подана Поліщук Яною Романівною, є самостійним науковим дослідженням, у якому отримано нові науково обґрунтовані результати, що забезпечують вирішення конкретного наукового завдання. Вважаю, що дисертація має істотне значення для подальшого розвитку вітчизняної науки кримінального права.

У **висновку** слід зазначити, що дисертаційна робота на тему «Кримінальна відповідальність за психологічне насильство», подана на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081

«Право», відповідає спеціальності 081 «Право», вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 р. № 261 (зі змінами), Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 (зі змінами), а також Вимогам до оформлення дисертації, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 р. № 40 (зі змінами), а авторка дисертації - Поліщук Яна Романівна - на основі публічного захисту, заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

Рецензент:

**доктор юридичних наук, доктор теології,
професор, член-кореспондент НАПрН України,
заслужений діяч науки і техніки України,
завідувач лабораторії «Інновації у сфері кримінальної юстиції»,
професор кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія»,**

Євген СТРЕЛЬЦОВ